

Миша Ђурковић
Александар Раковић*

УВОД – ПОСТАЈЕ ЛИ ТУРСКА РЕГИОНАЛНА СИЛА?

Иако се Турска у структури Министарства спољних послова Србије, услед наслеђа другог Балканског пакта (1954), и даље води као суседна земља, стварним дешавањима унутар ове велике земље бавило се на нашим просторима веома мало људи. Вредна запажања дописника *Танјуџа* из Анкаре Војислава Лалића, објављена под пророчким насловом *Турска без Ајџаџурка* 1997, прошла су релативно незапажено услед свих наших ондашњих мука и оптерећења сопственим проблемима. Но, већ две године касније Турска се војно вратила на Балкан као веома важан савезник Американаца, бесомучно бомбардујући Ниш и јужне крајеве Србије.

Постмилошевићевски период донео је нашој земљи нове турбуленције и неизвесности. Између осталог наставило се и територијално цепање државе, а резултати транзиције на скенеру рефлексија глобалне економске кризе, показали су се катастрофалним. Наиме, за десет година постмилошевићевске транзиције Србија нема ниједан сегмент у коме може да се похвали напретком или иоле вредним резултатима.

У исто време Турска је под Ердоганом доживела деценију великог економског полета и просперитета, који је, иако нимало лишен дубиоза и контроверза, по природи ствари изазвао нови талас политичког самопоуздања и потребе да се та новостечена моћ пројектује и ван сопствених граница. Из те перспективе гледано за нову Турску је логично било да крене ка просторима који су некада потпадали под њену административну управу и на којима су и даље присутни разни облици вековима грађених веза.

За нас овде прилично је шокантно деловао сада већ чувени говор (новог) министра иностраних послова Турске Ахмета Давутоглуа одржан 16. октобра 2009. године у Сарајеву. Нашој интелектуалној, политичкој и новинарској јавности тезе које су тада изнете деловале су веома агресивно, неочекивано и збуњујуће. Чак и многи стари познаваоци Турске који су с мање пажње пратили унутрашња дешавања у овој земљи током ере АКП-а били су збуњени

* Миша Ђурковић је виши научни сарадник Института за европске студије, а Александар Раковић је научни сарадник Института за новију историју Србије.

чињеницом да Давутоглу износи тезе директно супротстављене спољнополитичким начелима Ататуркове републике. У сваком случају овај говор је највећи одјек, чини се, имао међу српском политичком, интелектуалном и безбедоносном елитом, која је схватила да је њиме и формално озваничен увелико започети повратак Турске на Балкан.

Професор Дарко Танасковић, некадашњи амбасадор Југославије у Турској, оријенталиста и пажљиви пратилац друштвених процеса у тој држави током последње две деценије, био је један од ретких које овај говор није изненадио. Штавише, Танасковић је пажљиво пратио Давутоглуов рад још откад је садашњи министар као професор написао своју програмску студију *Сйрайтешка дубина*, а затим радио и као Ердоганов саветник за спољну политику. Стога је за њега постављање професора Давутоглуа на најважније место за спровођење програма који је сам израдио било потпуно логичан и очекиван корак.

Знајући за његов рад, неки припадници српске политичке елите замолили су професора да направи кратку студију о генези ове нове политике, њеним основама и посебно будућим пројекцијама и циљевима. Тако је настала основа будуће веома утицајне студије која је код нас доживела неколико издања, а преведена је и на неколико језика. Ради се о књизи *Неоосманизам*, у којој је аутор на концизан, ефикасан и свеобухватан начин приказао ову нову синтезу различитих традиција обликованих у веома интересантну смешу, коју је назвао кованицом истакнутом у наслову.¹ Књига је доживела изванредну и бурну рецепцију и код нас и у другим земљама²

Ова књига и серија предавања из којих је настала у исто време су послужиле као подстицај једном броју млађих научника и публициста да почну детаљније да прате дешавања у Турској. Све више је у фокус долазила и сама тема о „повратку Турске на Балкан” јер су турски политичари све чешће посећивали и Србију. Формирана је и такозвана трилатерала, нека врста институционалне основе за редовне сурете челника Турске, Србије и Босне и Херцеговине. Приликом гостовања председника Гула у Београду крајем 2009. потписан је уговор о деловању турске агенције за развој ТИКА у Србији. Премијер Ердоган је почео да позива у Турску лидере посвађаних политичких и верских опција муслимана у Србији и на тим састанцима је арбитраирао и мирио их. Потписан је уговор о слободној трговини и доста се причало о долазећим турским инвестицијама. Некако у исто време

1 Пре објављивања ове књиге Танасковић је своје тезе изложио током серије предавања. Прво такво предавање у Београду одржао је на Институту за европске студије, већ крајем исте те 2009.

2 У исто време појавила се и књига колеге Зорана Милошевића, *Турска и неоосманизам*, мање запажена, која је дала вредан специфичан политиколошки допринос разматрању ове тематике.

српске телевизије су преплављене турским теленовелама, међу којима је посебно место заузела серија *Величансџивено сџолеће*, код нас преведена и популарисана као *Сулејман Величансџивени*.

У сваком случају, савремена Турска је одједном постала значајан чинилац чак и у унутрашњој политици Србије, с обзиром на одличне везе министара Угљанина и Љајића са Анакаром и на покушаје Дијанета да обједини и под своју контролу стави исламске заједнице на овим просторима. Ни овај нови талас присуства Турске није добио адекватну и разрађену рецепцију, иако се непобитно испоставило да Турска постаје веома важан фактор не само у нашем окружењу већ и у самој држави. Фактор чије присуство није лишено контроверза. Наиме, са својим огромним економским полетом, напретком у бизнису, образовању, технологији, инфраструктури, туризму итд. и са својим dobrim традиционалним везама на Балкану,³ Турска заиста може бити велика прилика за развој, али проблем је у томе што ни реторика нити понашање турских лидера од 1999. наовамо нису били нимало пријатељски према нашој држави. У БиХ турски лидери су окренути само према Сарајеву и немају лепу реч за Републику Српску. Турска је међу првим државама признала Косово 2008, а током недавне посете Приштини крајем октобра 2013. премијер Ердоган је изјавио „Косово је Турска, Турска је Косово”. Деловање Турске у Македонији је такође веома занимљиво, посебно због турске војне помоћи и подстицаја за присвајање идентитета античке Грчке, што ову државу супротставља Грчкој и раздваја је од Србије.

Наиме, када се узме у обзир да су турске компаније на разне начине ушле у све важне аеродроме – у Скопљу, Приштини, Охриду, Беранама, Лађевцима код Краљева – тешко је превидети јасне геополитичке пројекције и циљеве. Досадашње делање Турске на Балкану Србима нажалост није улило превише наде у помирење, дијалог и сарадњу, што званична турска дипломатија у Србији често потеже.

С друге стране, нагли успон постататурковске Турске изазвао је и занимање теоретичара међународних односа. Јавно прокламована настојања да Турска до 2023. постане озбиљна регионална сила и једна од првих десет економија у свету захтевају озбиљне процене да ли је то оствариво и какве ће последице проузроковати у околним регионима где је Турска присутна.

* * *

Највећа снага турског народа и турске државе, од које потиче све остало, јесте снажна демографска експанзија која баца у засенак суседне балканске народе и њихову будућност.

3 Својевремено је комплетна прва петорка турске кошаркашке репрезентације била састављена од играча који воде порекло са наших простора.

Стога ово питање треба приказати у опсегу од тачно стотину година (1913–2013) у којем се одиграо демографски пад православних народа и демографски полет турског.

Важне податке о етничкој статистици Турске империје у праскозорје Балканских ратова (1912–1913) и потом Првог светског рата (1914–1918) дао је 1962. године Димитрије Пенцопулос (ново издање: Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact on Greece*, London 2002, 29–32):

Према званичној статистици Турске империје (1910) у источној Тракији (данашња европска Турска), живело је 1.940.040 становника, односно: 974.000 Турака (50,21%), 676.500 Грка (34,87%), 113.500 Бугара (5,85%) и 176.040 осталих (9,07%). У Цариграду (европском делу Истанбула) према тој статистици живело је 846.000 људи: 450.000 Турака (53,19%), 260.000 Грка (30,73%) и 130.000 осталих (15,37%).

Према статистици Васељенске патријаршије у Цариграду (1912) у источној Тракији је у то време живело 2.017.800 становника, односно: 836.900 Турака (41,48%), 726.100 Грка (35,98%), 114.100 Бугара (5,65%) и 340.700 осталих (16,88%). У Цариграду (европском делу Истанбула) према овим подацима живело је 841.000 становника: 308.700 Турака (36,71%), 235.200 Грка (27,97%) и 292.800 осталих (34,82%).

Број православних Грка који су живели у малоазијском делу Турске (Анадолија) износио је 1.777.146 (према званичној турској статистици из 1910) или 1.782.582 (према статистици Васељенске патријаршије из 1912), односно између 16,40% и 18,40% укупне популације у малоазијском делу Турске.

Епилог Грчко-турског рата (1919–1922) био је катастрофалан по грчки народ јер је у размени становништва 1.500.000 Грка пресељено из Анадолије у Грчку (а око 500.000 Турака пресељено је из Грчке у Турску). Тако је 1923. после готово три хиљаде година присуства у Малој Азији грчки народ ишчезао с тог подручја.

Цариград је више од 1.100 година (324–1453) био царска престоница грчког народа, односно Византијског царства, потом скоро пола века престоница турског народа, односно Османског царства (1453–1922). Укратко, током савезничке окупације Истанбула (1918–1923) коју су спровеле снаге Велике Британије, Француске и Италије (укупно 50.000 војника), у граду је било стационарано и нешто више од 1.000 грчких војника и 20.000 наоружаних цариградских Грка. Три велике силе нису прихватиле захтев Грчке да њена војска 1922. уђе у град и ослободи своју историјску престоницу. После повлачења страних снага из Цариграда, град је препуштен војсци новоустановљене Републике Турске.

Грци из Цариграда и источне Тракије који су били изузети из размене становника 1923. исељавали су се у наредним деценијама, посебно након Истанбулског погрома (1955), када је нападнут преостали грчки живаљ у

престоници. Тадашња грчка заједница од око 65.000 људи до 1978. спала је на 7.000, данас броји само око 2.000 људи, мада по неким изворима, у Цариграду, на Имбросу и Тенедосу нема више од неколико стотина Грка. Тако се окончава присуство грчког народа, који је на том простору живео од 7. века пре нове ере до данас.

Будући да према званичном попису из 2011. у европској Турској данас живи преко десет и по милиона Турака, подвлачимо да се њихов број на том простору за један век повећао скоро једанаест пута. С друге стране, Грци су одатле потпуно збрисани. Реч је, дакле, о демографском слому грчког народа, који више не постоји на свом вишемиленијумском простору источне Тракије и Мале Азије.

Тако је и 1974, у турској агресији, грчки народ збрисан и са северног Кипра, то јест са 40% острва, где је живео две и по хиљаде година.

Пошто смо видели како је на најрадикалнији начин, за само педесет година, грчки народ у сукобу с Турцима нестао из својих историјских земаља, сада можемо да направимо паралелу и с бившом Југославијом.

Према попису 1921. у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца живело је 11.984.911 југословенских грађана. С друге стране, на првом попису у Републици Турској 1927. било је око 13.630.000 становника. После Другог светског рата било је 15.772.098 Југословена (1948) и око 18.790.000 турских грађана (1945). Дакле, две земље су у тим деценијама имале углавном уједначену популацију.

У наредним деценијама, док су нови потрошачки начин живота, све бољи стандард, сексуална револуција и популарна култура Запада утицали на то да се југословенски грађани све касније одлучују на стварање породица и са што мање деце, Турска је бележила демографски бум. Према југословенском попису 1991. било је 23.528.230 Југословена а према турском (1990) забележено око 57.005.000 становника.

О каквом се демографском процепу ради показује и чињеница да крајем 2013. на простору бивше Југославије живи до 8.000.000 Срба, док је у Турској забележен даљи раст становништва које износи чак 75.000.000. Само на простору источне Тракије живи више Турака него што има Срба на простору бивше Југославије.

С тим у вези, недавни пописи у Србији, Македонији и Босни и Херцеговини, и поред знатних неправилности у последње две државе, показују да народи који баштине османску традицију (Бошњаци и Албанци) демографски расту (не вртоглаво), док Срби и Македонци демографски опадају. И у Бугарској се бележи демографски пад.

Направимо и овакву паралелу. Православних хришћана на Балкану: Грка (око 12 милиона у Грчкој и на Кипру), Срба (око 8 милиона у бившој Југославији), Бугара (око 6 милиона у Бугарској), Македонаца (око милион и триста

хиљада у Македонији) има не више од 27.500.000. Поновимо да у Турској живи чак 75.000.000 људи, од којих су 98% муслимани. Дакле, муслимана у Турској има три пута више него што на Балкану има православних хришћана.

У протеклих сто година углавном је завршено насилно етничко разграничење православних хришћана и муслимана на простору Мале Азије, Кипра и бивше Југославије. Док је малоазијско копно припало Турској, малоазијска острва припала су Грчкој. Кипар је подељен зеленом линијом према етнорелигијском кључу. У Грађанском рату у СФР Југославији (1991–1995) и Рату на Косову и Метохији, који је пратила агресија НАТО-а на СР Југославију (1998–1999), углавном су стриктно републичким, ентитетским и кантоналним границама раздељени православни Срби, муслимани Бошњаци и римокатолици Хрвати у Хрватској и Босни и Херцеговини, а православни Срби су линију одбране („с које нема назад“) успоставили на Ибру, где се чува територијални интегритет и суверенитет Републике Србије на Косову и Метохији, који су угрозили Албанци. На северу Косова и Метохије чува се и етничка веза са српским народом у Рашкој области, а преко ње и целовитост нашег народа на југозападном простору: из Србије ка Црној Гори и Херцеговини у Републици Српској. Остало је нерешено питање разграничења Македонаца и Албанаца у Републици Македонији, које ће се свакако отворити у блиској будућности.

Подвлачимо да је Турска у свим насилним етнорелигијским разграничењима на Балкану, Малој Азији и на Кипру играла једну од кључних улога: самостално, са одобрењем западних савезника или у саставу НАТО-а. Турска ће сасвим сигурно остати укључена у процесе етнорелигијског разграничења на Балкану, који, видимо, нису окончани.

* * *

Будући да су из својих теоријских и практичних позиција уредници овог зборника пажљиво пратили последице деловања Турске на нашим просторима, крајем лета схватили су да треба систематизовати и објединити напоре које одређени људи улажу да би схватили шта се дешава са савременом Турском. Тако смо консултујући се са старијим колегама дошли на идеју да организујемо научну конференцију под називом *Турска – регионална сила?* Овај скуп је одржан 1. децембра 2012. у великој сали Привредне коморе Србије уз изузетан одзив људи из науке, медија, министарстава и обавештајне заједнице. Учеснике смо сами изабрали и од њих наручили радове на теме којима су се те колеге бавиле.

Конференција је замишљена као троделни скуп, који тематизује три групе питања. Први панел је био посвећен идентитету савремене Турске, расветљавању онога што се догађа у тој земљи, као и актуелној војној, економској,

културној, верској и другој динамици. Други панел је био усмерен на спољну политику савремене Турске, на тематизовање њених најважнијих спољно-политичких и економских односа, као и њеног деловања у окружењу. Последњи панел је због нашег специфичног положаја тематизовао проблеме односа Турске и Балкана. Кренули смо од историје, апострофирајући важан и сложен однос између Британије и Османске империје у деветнаестом веку, пре свега јер се и данас често чује како се Турска овамо враћа уз британско-америчку подршку. Но, осим тога бавили смо се и другим важним етапама у југословенско-турским односима и посебно смо истакли актуелне односе Турске и Србије те Турске и БиХ. Нажалост, планирани рад на тему утицаја Турске у Грчкој, Бугарској и Македонији – изостао је, а то би дало комплетну слику све значајнијег турског присуства у региону. Остале задатке смо углавном испунили, те смо на крају добили чак осамнаест веома задовољавајућих радова.

И конференција и рад на зборнику показали су да Србија има и даље озбиљан научни и аналитички капацитет. Осим неколицине старијих колега, остали аутори припадају потпуно новом таласу у српској науци. Драго нам је такође да су учешће узеле и колеге са Факултета политичких наука Универзитета у Бањалуци. У сваком случају чини се да је овде сакупљено и систематизовано обиље материјала на тему развоја и спољнополитичког деловања савремене Турске, које може користити и научницима, публицистима, професорима, али и практичарима, укључујући и политичку елиту.

Слика савремене Турске до које смо ми дошли веома је разнолика. Ради се о изразито амбициозном пројекту око којег се окупио велики део политичке и економске елите, који има значајну подршку великих савезника, али и о пројекту који је пре свега угрожен унутрашњим сукобима, прегрејаном економијом и многобројним конфликтима. Чини се да је Турска у низу ствари кренула преамбициозно, а претерано ширење као и увек може довести до пренапрезања и унутрашњих проблема и сукоба. Посебно ако су за то заинтересоване и стране силе, што је Турску управо и задесило почетком лета 2013, када су букнули протести због парка Гази у Истанбулу.

Турској предстоји промена устава; питање односа са Европском унијом је крајње проблематично (преговори су фактички обустављени); Фетулахов џемат је почео да се сукобљава са Ердогановом струјом у АКП-у до те мере да се чак најављује затварање школа под окриљем Хизмета; спољнополитичке пројекције често се мењају и лоше реализују, а економски показатељи указују на крхкост која се лако може преточити и у политичку нестабилност. И резултати на Балкану сведоче да пројекције Турске као будуће макрорегионалне силе засада немају утемељено полазиште, упркос жељама турске политичке елите, али и неких озбиљних глобалних субјеката.

Но без обзира на то, Турска ће свакако бити много присутнија у нашем региону него што је то доскора била. Ми према том изазову морамо заузети став и начинити адекватну стратегију сарадње, али и безбедносне заштите у вези са областима у којима нам се интереси не поклапају. Надамо се да смо помоћу овог пројекта поставили солидне основе за оне сличне будуће.*

* На пројекту „Турска – регионална сила?“ радили су научници и стручњаци из различитих дисциплина, који су своје радове обликовали према критеријумима својих струка. Приређивачи су одлучили да због аутентичности ово уваже и не уједначавају научни апарат.